

УДК 343.1:341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.63>

РОЗУМНІ СТРОКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

Сенченко Н.М.,

к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3767-8937>

Стеченко К.Л.,

здобувачка вищої освіти IV курсу юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8034-5126>

Сенченко Н.М., Стеченко К.Л. Розумні строки кримінального провадження в контексті рішень Європейського суду з прав людини проти України.

Стаття присвячена аналізу «розумності строків» як засади кримінального провадження та сучасного стану її забезпечення в нашій державі. Проведено дослідження національного законодавчого закріплення цієї засади та її меж в Україні. Висвітлено питання дотримання «розумності строків» кримінального провадження крізь призму європейських стандартів у контексті рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) проти України.

Встановлено, що обґрунтованість тривалості провадження оцінюється ЄСПЛ індивідуально з урахуванням конкретних обставин справи та напрацьованих практикою критеріїв. Найчастіше у рішеннях проти України для встановлення наявності або відсутності порушення засади «розумності строків» ЄСПЛ бере до уваги такі першочергові критерії: складність кримінального провадження; поведінка учасників кримінального провадження (заявника й компетентних органів) та спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. Наведена практика ЄСПЛ проти України дозволяє нам констатувати помилку правоохоронних органів і суду в надмірній тривалості кримінального провадження через відсутність з їхнього боку «особливої ретельності» (на прикладі рішень ЄСПЛ у справах «Нечай проти України», «Мельников проти України», «Радзевіл проти України»). Авторками акцентовано увагу на статистичних показниках діяльності ЄСПЛ щодо України, на підставі яких проаналізовано сучасний стан та рівень дотримання правоохоронними органами й судами засади «розумності строків» в Україні.

За результатами дослідження авторками виявлено перспективи подальшого удосконалення даної засади на практиці. Зроблено висновок про

необхідність вжиття правових заходів для усунення причин та наслідків, спричинених порушенням засади «розумності строків» кримінального провадження як міжнародного стандарту забезпечення прав людини.

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальні строки, розумність строків, критерії розумності строків, Європейський суд з прав людини, право на справедливий суд, виконання рішень.

Senchenko N., Stechenko K. Reasonable terms of criminal proceedings in the context of judgments of the European court of human rights v. Ukraine.

The article is devoted to the analysis of «reasonable terms» as the basis of criminal proceedings and the current state of its provision in our country. A study of the national legislative consolidation of this principle and its boundaries in Ukraine was conducted. The issue of compliance with the «reasonable terms» of criminal proceedings analysis through the prism of European standards in the context of the decisions of the European Court of Human Rights against Ukraine.

It is established that the validity of the duration of the proceedings is assessed by the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) individually, taking into account the specific circumstances of the case and the criteria developed in practice. Most often in decisions against Ukraine to establish the presence or absence of violation of the principle of «reasonable terms» ECtHR takes into account the following priority criteria: the complexity of criminal proceedings; the conduct of the participants in the criminal proceedings (the applicant and the competent authorities) and the manner in which the investigator, prosecutor and court exercise their powers. The analyzed practice of the ECtHR v. Ukraine alleges the guilt of law enforcement agencies and the court in the excessive length of criminal

proceedings and the lack of «special diligence» in their activities (for example, ECtHR judgments in “Nechai v. Ukraine”, “Melnikov v. Ukraine”, “Radzevil v. Ukraine”). Emphasis is placed on the statistical indicators of the ECtHR’s activity in Ukraine, on the basis of which the current state of compliance by law enforcement agencies and courts with the principle of «reasonable terms» in Ukraine is analyzed.

According to the results of the study, the authors identified prospects for further improvement of this principle in practice. It is concluded that it is necessary to take legal measures to eliminate the causes and consequences caused by the violation of the principle of «reasonable terms» of criminal proceedings as an international standard of human rights.

Key words: criminal proceedings, procedural terms, reasonable terms, criteria of reasonable terms, European Court of Human Rights, the right to a fair trial, execution of decisions.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного й своєчасного захисту потерпілої особи, суспільства та/або держави, їх порушених прав повністю залежить від швидкості, повноти й неупередженості досудового розслідування і судового розгляду. Тому, максимальна тривалість кожної стадії кримінального провадження та можливість проведення на них будь-яких процесуальних (в т.ч. слідчих) дій пов’язується із визначеними Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) часовими межами, тобто строками. На відміну від стадії досудового розслідування, яка пронизана строковістю здійснення більшості процесуальних дій або постановлення процесуальних рішень, для стадії судового розгляду їх конкретизовано небагато. У такому разі, прокурори, слідчі судді та суд керуються принципом «розумності строків» як загальної засади кримінального провадження (п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України) і діють в межах строків, які, на їхній суб’єктивний погляд, є «об’єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень» (ч. 1 ст. 28 КПК України) [1].

Упровадження такого стандарту забезпечення захисту прав людини відповідає міжнародним договорам, ратифікованим Україною. Зокрема, вимога дотримання розумності строків кримінального провадження як фундаментального права кожної особи закріплені у ч. 3 ст. 5 та ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) в контексті права на свободу та особисту недоторканність і права на справедливий суд відповідно [2]; а також у ч. 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Проте, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) як головний орган Конвенції упродовж останніх років неодноразово констатував порушення Україною взятих на себе зобов’язань через надмірну тривалість проваджень у кримінальних справах. Тому, необхідність дотримання засади «розумності строків» кримінального провадження, дослідження її змісту та стану забезпечення з урахуванням практики ЄСПЛ є вкрай важливим та актуальним питанням сьогодення.

разово констатував порушення Україною взятих на себе зобов’язань через надмірну тривалість проваджень у кримінальних справах. Тому, необхідність дотримання засади «розумності строків» кримінального провадження, дослідження її змісту та стану забезпечення з урахуванням практики ЄСПЛ є вкрай важливим та актуальним питанням сьогодення.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання щодо необхідності забезпечення «розумності строків» кримінального провадження досліджувала у своїх працях велика кількість науковців, зокрема: О.Гончаренко, С. Кишенько, К. Савченко, Г. Палагицька, В. Михайленко тощо. Окремо у контексті Конвенції та рішень ЄСПЛ цю проблематику піднімали В.Городовенко, О. Овчаренко, О. Прокопенко, Е. Тригубов та інші науковці.

Мета статті: дослідити окремі аспекти засади «розумності строків» розгляду справи судом у кримінальному провадженні та стан її забезпечення, зважаючи на практику ЄСПЛ проти України.

Виклад основного матеріалу. Актом міжнародного визнання України як демократичної правової держави став її вступ 09.11.1995 року до Ради Європи та ратифікація 17.07.1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Важливість Конвенції полягає у широкому обсязі прав і свобод людини, на захист яких вона спрямована, а також у дієвому механізмі нагляду за виконанням державами своїх зобов’язань. Так, ч. 5 ст. 55 Конституції України гарантує право кожного «після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [3], зокрема до ЄСПЛ, який є головним європейським правозахисним органом.

Деякі роки поспіль Україна посідає третє місце за кількістю поданих скарг-звернень до ЄСПЛ та п’яте місце (після Туреччини, Російської Федерації, Італії та Румунії) за кількістю прийнятих рішень (див. таблицю 1).

Статистика свідчить, що найчастіше ЄСПЛ визнає за Україною порушення засади розумності строків розгляду справи судом в аспекті права на справедливий суд (ч. 1 ст. 6 Конвенції) і становить 30% від загальної кількості прийнятих Судом рішень проти України. Встановлюючи наявність чи відсутність порушення, ЄСПЛ враховує зміни, що відбулися в суспільному і політичному житті Європи, оскільки Конвенція є «живим документом (інструментом), який слід тлумачити у світлі сучасних умов» (§ 31 справи «Тайрер проти Сполученого Королівства» [6]). Відтак, вкрай важливим є дослідження сучасного змісту конвенційної засади «розумності строків» розгляду справи судом та стану її забезпечення у нашій державі.

Таблиця 1. Загальні статистичні дані щодо діяльності ЄСПЛ

	Кількість справ, що перебувало на розгляді проти України [4]			Кількість прийнятих рішень з моменту створення Суду (1959-2020 рр.) [5]				
	2018 рік	2019 рік	2020 рік	Туреччина	Російська Федерація	Італія	Румунія	Україна
Усього:	7 250	8 850	10 400	3 742	2 884	2 427	1 578	1 499
<i>%-вий еквівалент від загальної к-ті справ/рішень</i>	12,9%	14,8%	16,8%	15,99%	12,32%	10,37%	6,74%	6,40%

За вітчизняним законодавством розумні строки розгляду справи судом визнаються основною засадою судочинства (п. 7 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Особливості її забезпечення, зважаючи на певний вид судочинства, конкретизуються у спеціальному процесуальному законодавстві України. Принагідно врахувати, що виключно у рамках кримінального провадження до осіб, які обґрунтовано підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень можуть бути застосовані запобіжні заходи (зокрема затримання або тримання під вартою), що істотно обмежує їхні права і свободи. Саме цим обумовлюється винятковість та значущість дотримання розумності строків проведення досудового розслідування та судового розгляду у національному кримінальному судочинстві.

Двома першочерговими стадіями кримінального провадження визнається досудове розслідування та судовий розгляд. Перевагою українського кримінального процесуального законодавства є чітка регламентація тривалості стадії досудового розслідування. На досудове розслідування з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку відведено – 3 доби, 20 діб або 1 місяць (в залежності від обставин); у вчиненні злочину – 2 місяці (див. таблицю 2). При цьому, строк досудового розслідування злочину може бути продовжений внаслідок складності провадження до 3 місяців, особливої складності провадження – до 6 місяців, виняткової складності провадження – до 12 місяців (ч.ч. 3, 4 ст. 294 КПК України). Можливості продовження строку досудового розслідування кримінальних проступків КПК України взагалі не передбачена. Робимо висновок, що затягування та порушення засади розумності строків під час досудового розслідування законодавцем фактично унеможливлено.

Проте, на відміну від стадії досудового розслідування, яка пронизана строковістю здійснення більшості процесуальних дій або постановлення процесуальних рішень, для стадії судового розгляду їх в кримінальному процесуальному законодавстві конкретизовано небагато. Зокрема, у ч. 1 ст. 318 КПК України зазначено, що «судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку». Тобто, у такому разі, слідчі судді та суд діють в межах строків, які, на їхній суб'єктивний погляд, є «об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень» (ч. 1 ст. 28 КПК України) [1]. На наш погляд, така законодавча невизначеність є «відправною точкою» порушення засади розумних строків кримінального провадження. Найбільш від цього потерпають особи, щодо яких застосовані запобіжні заходи, зокрема у вигляді тримання під вартою.

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що встановлюючи наявність чи відсутність порушення засади розумності строків, Суд зважає на ті ж самі, імплементовані у кримінальне процесуальне законодавство України (ч. 3 ст. 28 КПК України), першочергові критерії, такі як: складність кримінального провадження; поведінка учасників кримінального провадження та спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Так, у справі «Нечай проти України» від 01.10.2021 року заявник, якого затримали за підозрою у вбивстві батька, скаржився на тривалість тримання його під вартою під час досудового розслідування і надмірну тривалість кримінального провадження щодо нього. Суд встановив, що у цій справі провадження *не було особливо складним*, оскільки стосувалося одного епізоду та одного підозрюваного – заявника. До того ж протягом значного часового проміжку під час цього провадження заявник був позбавлений свободи, що вимагало від органів державної влади діяти з

Таблиця 2. Тривалість стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні (за ст. 219 КПК України [1])

1. Строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня повідомлення особі про підозру:			
12 місяців (щодо нетяжкого злочину)		18 місяців (щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину)	
2. 3 дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене протягом:			
72 годин (у разі: - вчинення кримінального проступку; - затримання особи у порядку ч. 4 ст. 298 ² КПК України)	20 діб (у разі: - вчинення кримінального проступку; - якщо підозрюваний не визнає свою вину; - необхідності провести додаткові слідчі (розшукові) дії; - вчинення кримінального проступку неповнолітнім)	1 місяця (у разі: - вчинення кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у порядку ч. 2 ст. 298 ⁴ КПК України)	2 місяців (у разі вчинення злочину будь-якої тяжкості)
3. Загальний строк досудового розслідування з дня повідомлення особі про підозру НЕ МОЖЕ перевищувати:			
1 місяця (у разі вчинення особою кримінального проступку)	6 місяців (у разі вчинення особою нетяжкого злочину)	12 місяців (у разі вчинення особою тяжкого або особливо тяжкого злочину)	

особливою ретельністю, однак цього не було. З фактів впливає, що органам досудового розслідування знадобилося півтора місяця для відновлення розслідування після скасування районним судом постанови про застосування до заявника примусових заходів медичного характеру у психіатричній лікарні та ще один місяць, аби перевести заявника із лікарні. Інші затримки у провадженні були пов'язані з тим, що справу тричі направляли до прокуратури на додаткове розслідування і двічі – на повторний розгляд (§ 70). У матеріалах справи зазначено, що кримінальне провадження щодо заявника розпочалося 27.02.2004 року та закінчилося 14.06.2017 року (§ 66). Отже, провадження у трьох інстанціях щодо громадянина Нечая тривало дванадцять з половиною років. Суд вважає, що така тривалість провадження у цій справі була надмірною і не відповідає вимозі «розумного строку» [7].

У рішенні ЄСПЛ по справі «Мельников проти України» від 22.01.2021 року заявник, якого було затримано за обвинуваченням в незаконному позбавленні волі людини з метою викупу, вчиненому у 2000 році, теж скаржився на надмірну тривалість кримінального провадження щодо нього.

У цій справі кримінальне провадження щодо заявника тривало з 26.06.2002 року до 23.04.2013 року у двох інстанціях, тобто протягом 10 років і майже 10 місяців за відсутності будь-яких затримок з вини заявника (§ 38). Провадження щодо заявника стосувалося декількох епізодів, тому могло бути визнане складним. Але, зважаючи на відсутність «особливої ретельності» від органів державної влади, що є свідченням неефективного способу здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень, Суд констатував надмірну тривалість провадження та невідповідність вимозі «розумного строку» [8].

У рішенні ЄСПЛ «Радзевіл проти України» від 10.03.2020 року також констатовано надмірну тривалість кримінального провадження щодо заявника та її невідповідність вимозі «розумного строку», яке тривало 6 років і майже 4 місяці. Така тривалість, яка не була короткою в абсолютному вимірі, навряд чи могла бути виправдана складністю справи (стосувалася одного епізоду та одного підозрюваного – заявника). Для ухвалення вироку у справі суду знадобилося 4 роки і приблизно 3 місяці за відсутності будь-яких затримок із вини заявника. Мали місце затримки, відпові-

Таблиця 3. Стан виконання Україною остаточних рішень ЄСПЛ

Рік	Кількість рішень, які КМ РЄ були визнані такими, що виконані Україною	Сплачено по суті скарг з Державного бюджету України
2011	19	25 021 734,79 грн.
2012	23	39 002 553,75 грн.
2014	7	169817, 7 тис. грн.
2015	14	639 981 892, 09 грн.
2016	4	612 294 315, 54 грн.
2017	100	61 365,79 тис. грн.
2018	318	32 646 827,39 грн.
Усього:	485 рішень	1 млрд. 349 млн. 178 тис. 507 грн.

дальність за які несуть органи державної влади, зокрема: понад 2 місяці в результаті повернення справи на додаткове розслідування; 8 місяців у зв'язку із закінченням строку повноважень судді, у провадженні якого перебувала справа; довелося неодноразово призначати проведення слідчих дій, що безумовно вплинуло на тривалість провадження; суди більше року вирішували питання прийнятності апеляційної скарги заявника (§ 85-88). Таким чином, була відсутня «особлива ретельність» від органів державної влади, адже наявність будь-яких затримок тривалості провадження із вини заявника Урядом не доведена [9].

Отже, зазначаємо, що при встановленні наявності або відсутності порушення засади розумності строків розгляду справи судом, ЄСПЛ використовує індивідуальний підхід для кожного кримінального провадження. При цьому, не передбачаючи виходу за чітко визначені (навіть довготривалі) часові межі, а враховує конкретні обставини справи, її складність та поведінку усіх учасників провадження. Проаналізована практика ЄСПЛ проти України з приводу порушення вимоги «розумності строків» кримінального провадження дозволяє стверджувати, що здебільшого основною помилкою правоохоронних органів та суду є відсутність «особливої ретельності» провадження (особливо щодо осіб до яких застосовані запобіжні заходи).

У свою чергу, за останні п'ять років не було жодного рішення Суду проти України, в якому б констатувалась відсутність порушення засади «розумності строків» у кримінальному судочинстві. Але, з моменту створення ЄСПЛ та прийняття ним рішень проти інших держав довга тривалість розгляду справи в кримінальному провадженні визнавалась «розумною» у випадках, коли справа була складною як з фактичного, так і правового аспекту. Наприклад, 5 років і 2 місяці за рішенням у справі «Рінгейзен проти Австрії»; 7 років і 4 місяці у справі «Неймайстер проти Австрії». Ці

рішення можна вважати показовими.

Насамкінець зазначимо, що причиною значного впливу роботи Суду є обов'язкова сила його рішень. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», формами виконання Україною остаточних рішень Суду є: а) виплата відшкодування шкоди заявнику в розмірі, присудженому ЄСПЛ; б) усунення будь-яких наслідків порушення шляхом вжиття додаткових заходів індивідуального або загального характеру [10]. У такий спосіб Україна має подбати про те, щоб ніхто інший не став жертвою виявленого порушення. Рішення ЄСПЛ вважається виконаним після ухвалення на засіданні Комітету міністрів Ради Європи (далі – КМ РЄ) відповідної резолюції. За офіційними даними Міністерства юстиції України [11], нами проаналізований стан виконання Україною остаточних рішень ЄСПЛ (див. табл. 3).

В аспекті нашого дослідження, варто зазначити, що задля уникнення декларативності засади «розумності строків» кримінального провадження, виконання остаточних рішень ЄСПЛ є обов'язковим для України. Так, порівнюючи з 2011 роком, кількість виконаних рішень ЄСПЛ у 2018 році зросла майже в 17 разів (але разом з цим зросла й кількість скарг-звернень та встановлення порушень); у середньому виконується 20-25% остаточних рішень від їх загальної кількості. Кожного року Україна витрачає близько 20-30 млн. грн. задля відшкодування заподіяної шкоди своїм громадянам за неналежне забезпечення їхніх прав і свобод. Проте парадоксальність ситуації в іншому: особи, порушення прав яких в аспекті «розумності строків» кримінального провадження було визнано ЄСПЛ, у 80-ти % випадків не можуть досягти їхнього відновлення та отримати відшкодування завданої шкоди з причини нестачі коштів у Державному бюджеті. Враховуючи те, що ЄСПЛ здебільшого констатує порушення досліджуваної засади саме з вини органів державної влади

(зокрема, правоохоронних органів та суду), приходимо до висновку, що держава не спроможна «відповісти» за свої ж помилки.

Висновки. Українське законодавство проголошує «розумні строки» розгляду справи судом основоположною засадою судочинства, яка в рамках кримінального провадження набуває своєї якнайбільшої значущості та винятковості. Безумовною перевагою національного кримінального процесуального законодавства є чітка регламентація тривалості стадії досудового розслідування, що фактично унеможлиблює затягування та порушення засади розумності строків саме на цій стадії. Проте, законодавча невизначеність строків стадії судового розгляду і, як наслідок, – покладення на суд можливості діяти в межах строків «об'єктивно необхідних для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень» є «відправною точкою» порушення досліджуваної засади. Це підтверджується практикою ЄСПЛ, який у своїх рішеннях констатує, що надмірна тривалість кримінального провадження відбувається з боку правоохоронних органів та суду через відсутність їхньої «особливої ретельності» у провадженні щодо забезпечення прав і свобод підозрюваних, обвинувачених та затриманих осіб.

Усе вищевикладене обумовлює необхідність якнайшвидшого вжиття державою правових заходів для усунення причин, що викликають постійні порушення засади «розумності строків» кримінального провадження як міжнародного стандарту забезпечення прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%>.
4. Звіти про результати діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ за 2017-2020 роки. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zviti-pro-rezultati-diyalnosti-upovnovajenogo-u-spravah-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini>.
5. European Court of Human Rights: Overview 1959-2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592020_ENG.pdf.
6. Case of Tyrer v. the United Kingdom: Judgment of the ECtHR of 25 April 1978 (Application no. 5856/72). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57587%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57587%22]}).
7. Справа «Нечай проти України»: Рішення ЄСПЛ від 01.10.2021 року (заява № 15360/10). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22languageisocode%22:\[%22UKR%22\],%22appno%22:\[%2215360/10%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-213649%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22languageisocode%22:[%22UKR%22],%22appno%22:[%2215360/10%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-213649%22]}).
8. Справа «Мельников проти України»: Рішення ЄСПЛ від 22.01.2021 року (заява № 66753/11). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-208433%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-208433%22]}).
9. Справа «Радзевіл проти України»: Рішення ЄСПЛ від 10.03.2020 року (заява № 36600/09). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-202399%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-202399%22]}).
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
11. Інформація щодо виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini>.